

بازشناسی مطلوبیت تصویری خوون چینی سردر خانه‌های تاریخی دزفول

مقاله پژوهشی (صفحه ۶۷-۵۷)

بهزاد وثیق^۱، حسین ناصری^۲، صادق بختیاری^۳

۱- استادیار دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول (نویسنده مسئول)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول

DOI: 10.22077/NIA.2021.3472.1326

چکیده

بافت فرهنگی- تاریخی شهر دزفول با ۸۲ محله شامل ۲۱ هزار واحد مسکونی می‌باشد و یکی از قدیمی‌ترین بافت‌ها در میان شهرهای تاریخی است. ویژگی اصلی این خانه‌ها، بهره‌گیری از فناوری خوون چینی جهت تزئینات معماری است. در این تحقیق تلاش می‌شود تا مطلوبیت تصویری این تزئینات با تکیه بر روش‌های میدانی، شامل پرسشنامه بر اساس طیف خبرگان و برداشت میدانی این تزئینات به دست آید. سؤال اصلی تحقیق آن است که بر اساس قواعد گشتالتی کدام یک از مؤلفه‌های دیداری باعث ایجاد مطلوبیت تصویری در این تزئینات بوده‌است؟ برای بررسی این موضوع از میان محله‌های مختلف بافت تاریخی، ۶۱ خانه به عنوان نمونه انتخاب شده‌است. اطلاعات از طریق اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و آرشيو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهر دزفول و همچنین مطالعات و بازدیدهای میدانی گردآوری شده‌است. در نهایت از بررسی انجام گرفته، این نتیجه به دست آمد که در طرح تزئینات و نقوش هندسی خانه‌های سنتی دزفول، تعادل و تقارن هندسی، وجود فراپوشاندگی و مشابهت، بیشترین کاربرد را در میان سایر الگوهای هندسی داشته است.

واژه‌های کلیدی: تزئینات هندسی، سردر، خانه‌های تاریخی دزفول، خوون چینی، مطلوبیت تصویری.

1- Email: vasiq@jsu.ac.ir

2- Email: hosei.n.aseri@jsu.ac.ir

3- Email: sadegh.arch@jsu.ac.ir

مقدمه

در طول تاریخ معماری ایران، آرایه‌های تزئینی، بخش مهمی از هنر آمود را به خود اختصاص داده و یکی از عناصر پیونددهنده هنر معماری و سایر هنرها، بوده است. این آرایه‌ها با تحولات فرهنگی مانند رویدادهای پس از ورود اسلام، حمله ترکان سلجوقی، تصرف ایران پس از دوران مغول و یا تثبیت مذهب شیعه در ادوار تاریخی، از تنوع زیادی برخوردار شدند (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۶؛ پوپ، ۱۳۷۳: ۱۳۲). در کنار تنوع مفهومی نگاره‌ها، روش‌های اجرای آن نیز شامل طیف وسیعی از گچ‌کاری، آجرکاری، کاشی‌کاری و ... است. در این تحقیق به بررسی یکی از مهم‌ترین روش‌های ساخت تزئینات آجری، خوون‌چینی پرداخته می‌شود. خوون‌چینی نقوش تزئینی با آجر است که به صورت خفته و راسته و چلیپایی غالباً در ورودی و نماهای خانه‌های دزفول در بافت قدیم دیده می‌شود (زرگزاده دزفولی و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۷).

آغاز این دسته از تزئینات در پیش از اسلام، به دوره ایلامی در حوزه خوزستان می‌رسد و در دوران اسلامی می‌توان با توسعه معماری سامانی و صفاری این‌گونه تزئینات را مشاهده کرد. با این حال اوج تزئینات آجری قطعاً به دوره سلجوقی تعلق دارد که این هنر تا سواحل مدیترانه پیش رفت و در معماری مصر و سوریه نفوذ پیدا کرد (بزرگمهری، ۱۳۸۱: ۱۴۹؛ شکفته و دیگران، ۱۳۹۴: ۹۹). در دوره قاجار تا پهلوی، با افزایش ارتباطات فرهنگی ایران با غرب، حضور طرح و نقش‌های جدید و متأثر از فرهنگ غربی که بعضاً به صورت تلفیقی و ترکیبی با هنر اصیل گذشته بود، افزایش یافت (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۷) که این امر باعث تضعیف هنرها و منابع زیبایی‌شناسی آن در معماری شد. با این حال در برخی نقاط از جمله خوزستان به واسطه خوون‌چینی، بخشی از میراث تزئینات دوران تاریخی حفظ شد. بهره‌گیری از آجر در این منطقه، تنها منحصر به نماسازی جداره‌ها و معابر نیست؛ بلکه کاربرد سازه‌ای نیز دارد. معماران با بهره‌گیری از اجزا و قطعات آجر در ابعاد و اندازه‌های مختلف، توانسته‌اند ترکیبی متنوع از نقوش هندسی را خلق کنند. بیشترین استفاده از خوون‌چینی در سردرهای خانه‌های دزفول و شوشتر، دیده می‌شود. در این پژوهش به بازشناسی آرایه‌های هندسی خوون در سردر

خانه‌های سنتی دزفول پرداخته شده‌است.

ضرورت یا اهمیت پژوهش

همان‌گونه که در مقدمه نیز عنوان شد، خوون‌چینی‌ها را می‌توان ادامه‌دهنده میراث دوره تاریخی آجرکاری دانست. شناخت این تزئینات می‌تواند معیارهایی جهت شناخت تزئینات پیش از دوران تجدد در معماری ایران به دست دهد.

هدف پژوهش

هدف اصلی پژوهش شناسایی الگوهای تزئینات هندسی آجری، موسوم به خوون‌چینی، در سردر خانه‌های سنتی دزفول می‌باشد.

پرسش یا فرضیه

سؤال اصلی تحقیق این است که کدام شاخص‌های تصویری براساس قوانین گشتالت بر مطلوبیت تصویری خوون‌چینی سردر خانه‌های تاریخی دزفول مؤثر است؟ با توجه به این پرسش، براساس ساختار آجری تزئین فرض می‌شود که اصول مشابهت و شکل/زمینه، مؤثرترین عامل مطلوبیت تصویری خوون را داشته باشند.

پیشینه پژوهش

مطالعات و بررسی‌های پیشین در زمینه تزئینات آجری شهر دزفول بیشتر در حوزه شناخت کلی و دسته‌بندی انواع این تزئینات و یا تحلیل انواع تناسبات و ابعاد آجرهای مورد استفاده در این تزئینات بوده‌است که تعدادی از این پژوهش‌ها که در روند انجام این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته، ذکر می‌شوند: نعیم‌ا در کتاب «دزفول شهر آجر» (۱۳۷۶)، در ابتدا به اهمیت کاربرد آجر در معماری باستانی ایران و سپس به اهمیت این موضوع در معماری پس از اسلام و به طور خاص در شهر دزفول پرداخته است. صارمی در کتاب «ارزش‌های پایدار در معماری ایران» (۱۳۷۶)، به بررسی ویژگی‌های معماری ایران، از نقطه نظر پایداری توجه کرده که به طور خاص با بررسی و تحلیل خانه‌های دزفول، به مطالعه ویژگی تقارن

در نهایت این نتیجه به دست آمده است که شکل گیری این الگوهای آجری، علاوه بر توجه به جنبه های زیبایی شناختی، نقش اقلیمی برای افزایش سایه اندازی داشته اند. با توجه به پژوهش های مذکور در زمینه خانه های سنتی دزفول و اهمیت مصالح آجری و کاربرد فراوان آن در این شهر، کمبود مطالعات و پژوهش ها در حوزه الگوهای هندسی تزئینات آجری سردر خانه های سنتی دزفول دیده می شود.

چارچوب نظری پژوهش

هندسه ابزار مناسبی برای نظم بخشیدن به معماری و برقراری روابط آگاهانه میان اجزای بنا با یکدیگر در عین مرکب بودن است که می تواند یکپارچگی فضا را به عنوان یک ترکیب خلاق و هدفمند میسر سازد (قوچانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳). تکنیک های هندسی متنوع است و از جمله آن ها می توان به تعادل، حرکت، مرکزگرایی، تقارن، ترکیب بندی و تنوع هندسی (نظم و بی نظمی) و تکرار اشاره کرد (داندیس، ۱۳۹۴: ۱۷۹). نمونه های متعددی از تزئینات معماری ایران در دوران اسلامی وجود دارد که نشانگر نقش هندسه در پیشبرد روش های ترسیمی است. شیوه ترسیم برخی از نقوش هندسی در کتاب هایی جمع آوری شده که گویای روش های رایج میان معماران است (خوارزمی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴). بیشتر نقوش هندسی موجود در هنر اسلامی بر مبنای تکرار یک طرح، ابداع و خلق شده اند و معمولاً این نقش درون یک مربع یا یک شش ضلعی محدود می شود (حسن نژاد و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۶۶).

در معماری اسلامی مفهوم تعادل به معنی استفاده به جا از هر چیز در جای خود است و این مفهوم هم در مقیاس جزئیات بنا و هم در کلیت بنا مورد توجه قرار گرفته است (پیوسته گر و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۹). مرکزگرایی نیز از عناصر مهم در میان تکنیک های کاربردی هندسی به شمار می رود. فرم مرکزگرا، حالت های مرکزی و خطی را در یک ترکیب بندی جمع می کند. هسته مرکزی می تواند سمبلیک و یا عملکردی باشد. فرم مرکزی می تواند با

در معماری این بناها پرداخته است. علاوه بر کتب ذکر شده، ربوبی و رحیمیه در کتاب «شناخت شهر و مسکن بومی ایران در شرایط آب و هوایی گرم و نیمه مرطوب دزفول- شوشتر» (۱۳۵۳)، با مقایسه بافت تاریخی دزفول و شوشتر، به بررسی اهمیت کاربرد آجر در خانه ها و دیگر ابنیه تاریخی این شهرها پرداخته اند. حسینی و سیدین خراسانی در کتاب «آجر در معماری زیبایی ها و کارایی ها؛ مجموعه جامع مصالح شناسی» (۱۳۹۵)، به معرفی آجر و تاریخچه آن و همچنین تحولات صورت گرفته در ساخت و کاربرد آن در طول تاریخ پرداخته اند و در نهایت تأثیر آن به عنوان مصالح موفق و بوم آورد مورد بررسی قرار گرفته است. نوری و فیض حداد (۱۳۹۰)، به مطالعه چگونگی شکل گیری آجرکاری در بافت قدیم دزفول، بررسی تزئینات و مفاهیم و نمادهای به کاررفته در بناهای این شهر پرداخته اند که در نهایت به این نتیجه رسیده اند که این تزئینات علاوه بر جنبه های زیبایی شناسی، جنبه های مفهومی و نمادین را نیز شامل می شوند. زرگرزاده دزفولی و دیگران در مقاله ای تحت عنوان «خوون چینی، تکامل و تناسب ابعاد آجر در نماسازی های آثار معماری دزفول» (۱۳۹۵)، با هدف مستندسازی و معرفی گونه های مختلف نقوش آجری بافت دزفول، با استناد به ۶۵ نقش تزئینی خوون چینی، به گونه شناسی نقش های آجری براساس تعداد اعضای تکرار شده آن پرداخته اند. مؤمنی و دیگران در مقاله «بررسی تطبیقی ویژگی های تزئینات آجرکاری خانه آخوندابو خرم آباد و خانه سوزنگر دزفول» (۱۳۹۵)، با بررسی تزئینات آجری این دو بنای تاریخی در دزفول و خرم آباد، به این نتیجه دست یافته اند که بین تزئینات آجری دو خانه سوزنگر و خانه آخوندابو در ابعاد گل اندازی و کتیبه ها، ارتباط مستقیم وجود دارد. تابان و همکاران در مقاله «تأثیر اقلیم بر شکل تزئینات معماری با تکیه بر تحلیل میزان سایه اندازی، خوون چینی های آجری بافت تاریخی دزفول» (۱۳۹۱)، کوشش کرده اند تا با شناخت نحوه شکل گیری الگوهای خوون های آجری، نقش این الگوها در تعدیل شرایط اقلیمی از طریق بررسی میزان سایه اندازی آن ها بر بدنه ها را مورد ارزیابی قرار دهند.

و امتیازات خاصی برخوردار بوده است؛ زیرا علاوه بر این که به عنوان یک عنصر رابط بین برون و درون خانه محسوب می‌شد، از لحاظ زیبایی بصری شاخصی برای تشخیص اعتقادات، باورها و سنت‌ها، نشان‌دادن موقعیت اجتماعی و حفظ جایگاه و اعتبار مالک بنا به‌شمار می‌آمد (محمدی و رجبی، ۱۳۸۹: ۲۰-۲۱). همچنین، تزئینات سردر، علاوه بر زیباسازی محیط شهری، نیازهای روانی ساکنان و رهگذران را برآورده می‌کند (آقاداتی و دیگران، ۱۳۹۷: ۷۲)؛ پس شناخت مطلوبیت تصویری از منظری تحلیلی جهت شناخت ارزش‌های بصری این تزئینات لازم به نظر می‌رسد. محتوای بسیاری از کتیبه‌های سردر منازل براساس روایات و احادیث شیعه شامل اسماء الهی، آیات و سوره‌های قرآن بوده است (شایسته‌فر، ۱۳۸۴: ۲۴). باتوجه به گستردگی استفاده از آجر در ساخت خانه‌های دزفول، سردر این بناها در ابعاد، طرح‌ها و اندازه‌های مختلف ساخته شده‌اند که در مواردی با توجه به میزان رفاه مالک، شامل طرح‌های هندسی متنوع‌تری هستند (جدول ۲). جهت بررسی مطلوبیت تصویری این خوون‌ها، از نظریه گشتالت استفاده می‌شود. بر اساس نظریات اهرن فلس^۱، در ادراک یک مجموعه با ساختار، کل ساختار دریافت می‌شود. تفکر عمده در نظریه گشتالت این است که «نقش مایه‌های کلی، بر عناصر تشکیل‌دهنده‌شان برتری می‌یابند و خواصی را دارا هستند که ذاتاً در خود آن عناصر، موجود نیست» (Feest, 2019: 1). بر این اساس، «گشتالت‌های مختلف، بر اساس تمایلات ذاتی، به گروه‌بندی‌های زیر تقسیم می‌شوند: وابسته به هم دیدن عناصری که شبیه همند (گروه‌بندی مشابهت)، عناصری که نزدیک به همند (گروه‌بندی مجاورت)، یا آن‌هایی که دارای صرفه‌جویی ساختاریند (گروه‌بندی تداوم خوب)» (Yu et al., 2019: 12). این اصول از سوی نظریه‌پردازان هنر، بسط و گسترش داده شده است؛ به طوری که مهم‌ترین آن‌ها در تجزیه و تحلیل آثار هنری به کار می‌روند (Amanatiadis et al., 2018: 1). براساس قیاس بین مفاهیم می‌توان حد مشترک تمام نظریات درباره گشتالت تصویر را در مؤلفه‌های اصول مشابهت،

استفاده از یک فرم غالب، از بازوهای خود منفک و یا با آن ترکیب شود (چینگ، ۱۳۹۱: ۱۹۶). در این میان ابزار ساخت تزئین نیز بر نوع هندسه به کار رفته مؤثر است. از دیرباز معماران خوزستانی به دلیل کمبود چوب، سنگ و دیگر مصالح مقاوم، از آجر برای ساخت دیوارها، سقف، ستون، گنبد و فرم‌های منحنی و قوسی‌شکل بهره برده‌اند (حسینی و احمدزاده، ۱۳۹۶: ۶۷). با رشد شهرنشینی، آجر به علت به صرفه بودن و خوش دست بودن و قابلیت بالای اجرا به عنوان عمده‌ترین مصالح در خوزستان رواج یافت (نعیما، ۱۳۷۶: ۲۸). چیدن آجر به منظور عرضه نماهای تزئینی متناسب با شکل و هیئت کلی بنا را، آجرکاری می‌نامند. به طور عمده، آجرها به صورت چیدمان در یک سطح (خفته راسته) یا پس و پیش قراردادن برای ایجاد سایه و حجم و همچنین ایجاد حجم‌های برجسته (قطاربندی برجسته) به کار می‌روند (شکفته و دیگران، ۱۳۹۴؛ مکی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۱۹). آجر در بناهای شمال خوزستان، به علل کالبدی استحکامی و تزئینی مورد استفاده قرار گرفته است که تعدادی از کاربردهای آن شامل پوشش انواع سقف‌ها و به صورت باریکه‌پوش (لنگه‌پوش) و یا طاق و تویزه، استفاده تیغه‌ای یا مطبق آجر، ایجاد راه‌پله، دست‌انداز بام، فرش کف یا بام، ایجاد ستون، جفت‌خانه، پخی کوچک و کنج، بیرون زدگی دیوار و... می‌باشد (همان: ۱۲۲). واژه خوون، به نگاره‌های زینتی کاشی‌مانندی ساخته از آجر گفته می‌شود که بر پیشانی بنا می‌ساخته‌اند (نعیما، ۱۳۷۶: ۵۰)؛ به عبارت دیگر، خوون چینی آرایش ساختمان به صورت آمود است که در آن از ضخامت آجر در ایجاد انواع گره‌های تزئینی در پیشانی نما استفاده می‌کنند. در این نوع آجرکاری از قطعات مختلف آجر و کنار هم قراردادن آن‌ها برای ایجاد انواع گره‌های تزئینی استفاده می‌شود (زرگرزاده دزفولی و دیگران، ۱۳۹۵). ذکر این نکته ضروری است که اجرای تزئینات خوون چینی به گونه‌ای است که صفحه اصلی خوون با بشن (بدنه اصلی نما)، همباد است. در خانه‌های تاریخی خوزستان، ورودی، عنصری تزئینی است. سردر ورودی نسبت به سایر اجزای دیگر از ویژگی‌ها

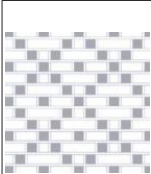

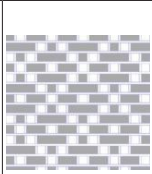
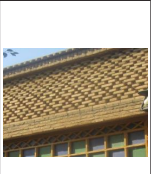

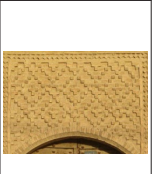
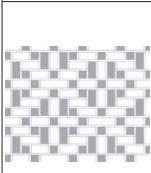

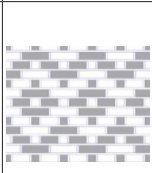
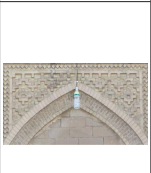
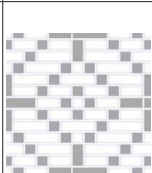

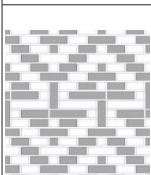
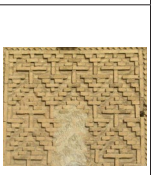
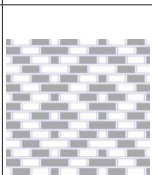
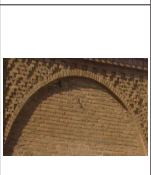
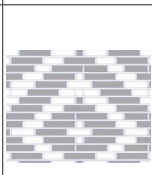
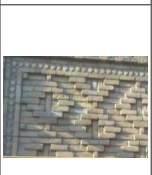
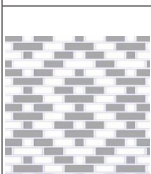

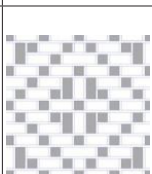
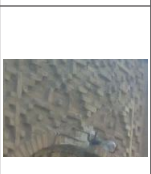
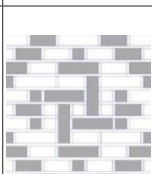
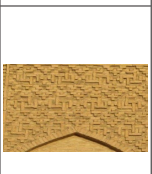
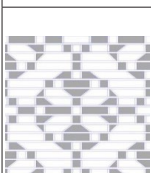

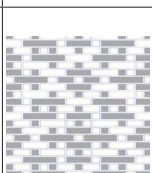

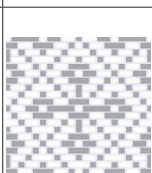

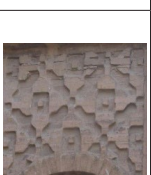
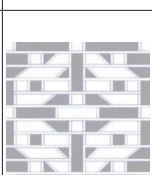
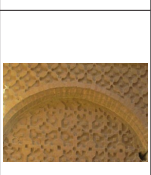
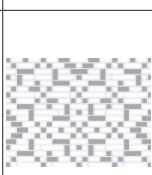

در تزئینات خون‌چینی است؛ ابتدا لازم است تا براساس پیمایش نظر خبرگان مشخص شود که کدام یک از مؤلفه‌های گشتالتی توانایی ایجاد بیشترین مطلوبیت تصویری را در نمونه‌های اولیه دارد. در این پژوهش، برای دستیابی به مؤلفه‌ها و تکنیک‌های هندسی به کار رفته در تزئینات خون‌چینی، در ابتدا با استفاده از روش پرسشنامه موسوم به طیف خبرگان، در قالب دو پرسشنامه اقدام شد.

مجاورت، تداوم، یکپارچگی یا تکمیل، روابط شکل و زمینه، سرنوشت مشترک و فراپوشاندگی تنظیم نمود. این اصول تحت نفوذ "پراگنانس" قرار دارند که هسته مرکزی نظریه گشتالت را تشکیل می‌دهد (شاپوریان، ۱۳۸۶: ۹۴؛ Koenderink et al., ۲۰۱۸: ۷).

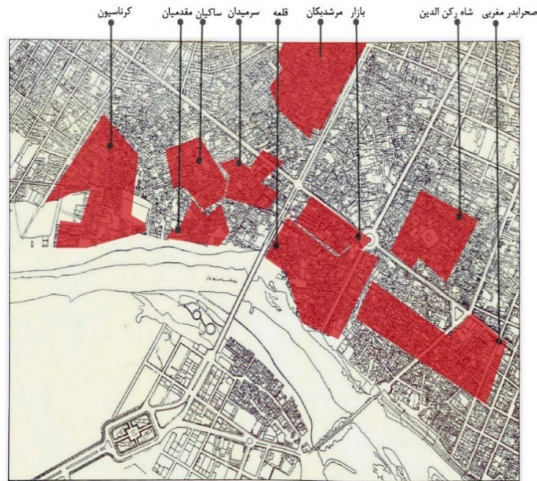
روش تحقیق

با توجه به سؤال تحقیق که سنجش مطلوبیت تصویری

جدول ۱: نمونه خون‌های به کاررفته در تزئینات سردر خانه‌های تاریخی (نگارندگان: ۱۳۹۹)

		پنج‌دانه تک	۱۳			پنج‌دانه بند رومی	۷			دو زنجیری	۱
		پنج‌دانه زنجیر	۱۴			پنج‌دانه زنجیر	۸			سه نخمه رومی	۲
		پنج‌گل خفته وریس	۱۵			پنج‌دانه وریس	۹			سه نخمه دارگل	۳
		پنج‌گل پیچیده	۱۶			پنج‌دانه رومی	۱۰			چهار علی	۴
		گل باز	۱۷			پنج‌دانه پیچیده	۱۱			چهار پنج‌دانه رومی	۵
		فقل	۱۸			سیرگسسه	۱۲			سه نخمه پرک	۶

شهر دزفول و موقعیت قرارگیری این نمونه‌ها در تصویر ۱ نشان داده شده‌است.

تصویر ۱: محدوده محله‌های خانه‌های مورد مطالعه در بافت تاریخی دزفول (نگارندگان: ۱۳۹۹)

یافته‌های تحقیق:

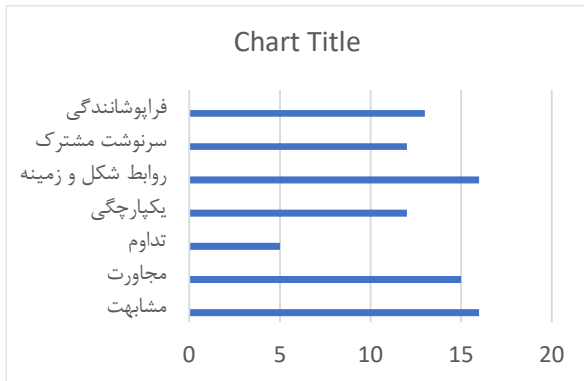
در خون‌چینی از چند برش مختلف آجر به صورت ثابت استفاده می‌شود. برش‌های مختلف آجر با فواصل مشخص که در واقع به اندازه همان ابعاد برش آجر است، نسبت به هم چیده می‌شوند. این چیدمان بیانگر اصل تکرار الگوی واحد است. با تکرار الگوها، ریتم ایجادشده و الگوها اغلب دارای یک یا چند محور تقارن هستند. با تکرار این نظام در نمای خانه که گاه با خانه‌های هم‌جوار نیز ترکیب می‌شود، الگوی خودمتمشابهی آن به نمایش درمی‌آید. طرح‌های هندسی ایجادشده به روش خون‌چینی دارای الگوهای متنوعی هستند و یکی از اصول هندسی که در این خون‌چینی‌ها نهفته است؛ تکرار یک الگوی واحد و متقارن می‌باشد که به سبب وجود این دو، تعادل محوری نیز ایجاد می‌شود (جدول ۲). اصل مشابهت به سه صورت "اندازه، شکل و ویژگی جزئیات" در این نقوش ایجاد شده‌است و نیز می‌توان دو مفهوم "نزدیکی یا مجاورت اجزا و ویژگی بصری مشترک اجزا با یکدیگر" را در نظام بصری خون‌چینی دید. در جدول ۳، یک نمونه از بافت‌های به‌کاررفته در سردر خانه‌های سنتی دزفول تحلیل شده‌است.

پرسشنامه اول به‌صورت پرسشنامه با سؤال باز (مهم‌ترین مؤلفه و تکنیک‌های دیداری کتیبه سردر خانه‌های تاریخی دزفول چیست؟) و پرسشنامه دوم برای وزن‌دهی مؤلفه‌های حاصل از پرسشنامه اول و دستیابی به مؤلفه‌های مطلوب، با سؤالات بسته طراحی شد. پرسشنامه‌ها پس از آماده‌سازی، برای بررسی پایایی و روایی، بین ۵ نفر از اساتید و متخصصان هندسه در معماری، توزیع شد و پس از محاسبه ضریب آلفای کرونباخ با استفاده از نرم افزار SPSS، عدد ۰/۷۶۴ به دست آمد. با توجه به بزرگ‌تر بودن این عدد از ۰/۷ پایایی پرسشنامه و نیز روایی صوری و محتوای ابزار اندازه‌گیری توسط این متخصصان تأیید شد. در این پژوهش، جامعه آماری، شامل خبرگان در زمینه هندسه در معماری است که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، ۲۸ نفر از این افراد انتخاب و پرسشنامه میان آن‌ها توزیع شد. پرسشنامه براساس بررسی مؤلفه‌های گشتالتی در نمونه‌هایی از خون‌چینی شامل مؤلفه‌های ۱. مشابهت، ۲. مجاورت، ۳. تداوم، ۴. یکپارچگی یا تکمیل، ۵. روابط شکل و زمینه، ۶. سرنوشت مشترک و ۷. فراپوشاندگی صورت پذیرفت. در این مرحله پرسش‌شونده با تکیه بر اسناد تصویری که در اختیار وی قرار داده می‌شود، باید مؤلفه مسلط بر خون‌چینی را بیان کند. هدف از بخش اول، یافتن میزان اعتبار به‌کارگیری روش بررسی خون براساس نظریه گشتالت بود که براساس نظریات خبرگان، مشخص شد که می‌توان با درصد بالایی به این نحوه آنالیز اتکا کرد. براساس این نتایج، نگارندگان تلاش می‌کنند نمونه‌های متعدد خون‌چینی خانه‌های تاریخی موردنظر را مورد سنجش قرار دهند. از ۲۸ پرسشنامه توزیع‌شده، ۲۴ پرسشنامه بازگردانده شد که در نهایت براساس نتایج به‌دست‌آمده از پرسشنامه‌های جمع‌آوری‌شده و وزن‌دهی مؤلفه‌ها، مؤلفه‌هایی که از دیدگاه صاحب‌نظران امتیازی بیش از ۵۰ درصد کسب کرده بودند، به عنوان مؤلفه‌های مطلوب پژوهش انتخاب شدند. در نهایت مؤلفه‌های مذکور در ۱۶ خانه از محله‌های مختلف بافت تاریخی دزفول مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. اطلاعات لازم پژوهش حاضر از طریق اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و آرشیو اداره میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری دزفول و بازدیدهای میدانی به‌دست آمده‌است. محدوده بافت تاریخی

جدول ۲: تحلیل گشتالتی خون پنج‌دانه‌بند رومی: ۱. مشابهت، ۲. مجاورت، ۳. تداوم، ۴. یکپارچگی یا تکمیل، ۵. روابط شکل و زمینه، ۶. سرنوشت مشترک، ۷. فراپوشاندگی (نگارندگان: ۱۳۹۹)

مؤلفه	تصویر				
بافت اصلی		۲		۴	
۱		۳		۵	
		۶		۷	

نمودار یک از طریق بررسی فراوانی هر مؤلفه در تمامی نمونه‌های موردی به دست آمد که با توجه به گستردگی نمونه‌های موردی می‌تواند از حد بالای اعتبار برخوردار باشد و نمونه‌ای از جامعه بزرگ‌تر باشد.

نمودار ۱: فراوانی مؤلفه‌های گشتالت در نمونه‌های موردی (نگارندگان: ۱۳۹۹)

در ادامه در جدول شماره ۲ بر اساس مؤلفه‌ها و تکنیک‌های هندسی حاصل از نتایج پرسشنامه‌های بررسی‌شده، نمونه‌های موردی، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. در این تحلیل از ۹ ابزار تحلیل، به ترتیب: ۱. مشابهت، ۲. مجاورت، ۳. تداوم، ۴. یکپارچگی یا تکمیل، ۵. روابط شکل و زمینه، ۶. سرنوشت مشترک، ۷. فراپوشاندگی؛ جهت تجزیه و شناخت سردر خانه‌های دزفول استفاده شده‌است. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده در جدول ۲، میزان کاربرد هرکدام از الگوهای هندسی در نمونه‌های مورد بررسی در نمودار ۱ نشان داده شده‌است. در نمودار ۱ مشاهده می‌شود که ویژگی‌های هندسی تقارن، تعادل و ریتم بیشترین کاربرد را در تزئینات سردر خانه‌های مورد بررسی در شهر دزفول داشته‌اند. آماره

نتیجه گیری

تزئینات در معماری تاریخی ایران بیانگر دیدگاه‌های زیبایی‌شناسانه پدیدآور و پاسخی به مخاطب است. آن‌گاه که تزئین در معرض دید عموم قرار می‌گیرد؛ مانند تزئیناتی که در معابر عمومی ساخته می‌شوند، باید دارای مطلوبیت بصری فراتر از سلیقه و دلخواه سازندگان باشد. در این تحقیق به خوون‌چینی به عنوان مهم‌ترین تزئین عمومی در خانه‌های تاریخی دزفول پرداخته شد. در این میان تلاش شد تا با بررسی و مشاهده میدانی، نقوش، بازترسیم و در پی آن تحلیل شود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد از میان اصول گشتالتی، به علی مانند تکرار مرتب یک آلت هندسی و یا نقش خوون در نقوشی مانند دوزنجیری، سه‌تخمه رومی، پنج‌دانه تک و پنج‌دانه زنجبیل، مؤلفه‌هایی مانند شکل و زمینه و مشابهت، بیشترین حضور را داشته‌اند. در برخی از خوون‌ها مانند نقش پنج‌دانه وریس و یا پنج‌گل‌خفته وریس، به علت عدم تقارن در چهار محور اصلی، با آنکه تقارن، تضعیف شده، تداوم و حرکت دیداری ایجاد شده‌است. از این رو می‌توان جز خانواده نقوش موسوم به وریس، سایر نقوش خوون در سردر خانه‌های تاریخی مورد مطالعه را حاوی تمامی مؤلفه‌های گشتالتی دانست. در خانواده وریس نیز با آنکه تقارن کامل وجود ندارد و از این رو تمرکز به وجود نمی‌آید؛ نقوش باعث حرکت دیداری شده‌است که این مطلب می‌تواند یکی از جنبه‌های دیگر مطلوبیت بصری باشد. نتایج تحقیق با جواب‌های کلی جامعه خبرگان همخوانی دارد و نشان می‌دهد یک گفتمان غالب در شکل‌دهی به آلت‌ها و خوون‌های آجری وجود دارد که می‌توان به طور خلاصه مطلوبیت بصری خوون‌چینی آجری را حاصل وجود تعادل و تقارن هندسی، وجود فراپوشاندگی و مشابهت بین اجزای خوون دانست.

پی نوشت ها

1- Christian von ehrenfels

منابع

- آق‌آبادی، محی‌الدین؛ زکریایی کرمانی، ایمان؛ خواجه احمد عطاری، علی‌رضا. (۱۳۹۷). «گونه‌شناسی کتیبه‌های مسجد-مدرسه چهارباغ اصفهان با تأکید بر ویژگی‌های ساختاری».

پژوهش هنر، شماره ۱۵، ۷۱-۸۵.
 - بزرگمهری، زهره. (۱۳۸۱). *مصلح ساختمان‌های (آژند، اندود، آمود)*. تهران: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی.
 - پوپ، آرتور. (۱۳۷۳). *معماری ایران*. مترجم: غلامحسین صدری افشار، تهران: فرهنگان.
 - پیوسته‌گر، یعقوب؛ حیدری، علی‌اکبر؛ اسلامی، مطهره. (۱۳۹۶). «بازشناسی اصول پنجگانه استاد پیرنیا در معماری خانه‌های سنتی ایران و تحلیل آن با استناد به منابع اعتقادی اسلامی؛ مطالعه موردی خانه‌های شهر یزد». *مطالعات شهر ایرانی/ اسلامی*، شماره ۲۷، ۵۱-۶۶.
 - تابان، محسن؛ پورجعفر، محمدرضا؛ بمانیان، محمدرضا؛ حیدری، شاهین. (۱۳۹۱). «تأثیر اقلیم بر شکل تزئینات معماری با تکیه بر تحلیل میزان سایه‌اندازی، خوون‌چینی‌های آجری بافت تاریخی دزفول». *نقش جهان*، شماره ۲، ۷۲-۹۰.
 - چینگ، فرانسیس دی کی. (۱۳۹۱). *معماری: فرم، فضا، نظم*. مترجم: علیرضا تغابنی و صدیقه قویدل، تهران: کتاب‌وارش.
 - حسن‌نژاد، عباس و شقاقی، شهریار. (۱۳۹۵). *طرح نقوش ایرانی-اسلامی و تزئینات هندسی در قالب معماری معاصر با رویکرد گره هندسی و معماری پارامتریک*. پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی. انگلستان. لندن.
 - حسینی، باقر؛ سیدین خراسانی، سیده‌زهرا. (۱۳۹۵). *آجر در معماری زیبایی‌ها و کارایی‌ها؛ مجموعه جامع مصالح‌شناسی*. تهران: دانشگاه شهید رجایی.
 - حسینی، هاشم؛ احمدزاده، فریده. (۱۳۹۶). «مطالعه و شناخت آرایه‌های معماری دو مسجد قاجاری حاج‌شهبازخان دولت‌شاه در شهر کرمانشاه در قیاس با مسجد سپهسالار در تهران». *پژوهش هنر*، شماره ۱۴: ۶۳-۷۷.
 - خوارزمی، مهسا؛ طاووسی، محمود؛ حسنعلی، پورمند؛ نیستانی، جواد. (۱۳۹۱). «مطالعه‌ای در نقوش هندسی تزئینات معماری در مساجد گناباد، ملک‌زوزن و فریومد». *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، شماره ۳، ۱۳-۲۲.
 - داندیس، دونیس. (۱۳۹۴). *مبادی سواد بصری*. مترجم: مسعود سپهر، تهران: سروش.
 - ربوبی، مصطفی؛ رحیمیه، فرنگیس. (۱۳۵۳). *شناخت شهر و*

- فرهنگی کشور.
- نوری، رضا؛ فیض حداد، زهرا. (۱۳۹۰). «تزئینات آجرکاری خوون چینی در بافت قدیم دزفول بر اساس گفته‌های معماران سنتی ایران». *همایش ملی باستان‌شناسی و معماری سازه‌های آبی دزفول*. دزفول: دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول.
- Amanatiadis, A., Kaburlasos, V. G., & Kosmatopoulos, E. B. (2018, October). Understanding deep convolutional networks through Gestalt theory. In 2018 IEEE International Conference on Imaging Systems and Techniques (IST) (pp. 1-6). IEEE.
- Feest, U. (2019). Gestalt psychology, frontloading phenomenology and psychophysics. *Synthese*, 1-21.
- Koenderink, J., Van Doorn, A., & Pinna, B. (2018). Measures of Prägnanz? *Gestalt Theory*, 40(1), 7-28.
- Yu, D., Tam, D., & Franconeri, S. L. (2019). Gestalt similarity groupings are not constructed in parallel. *Cognition*, 182, 8-13.
- مسکن بومی ایران در شرایط آب و هوایی گرم و نیمه مرطوب دزفول- شوشتر. تهران: دانشگاه تهران.
- زرگرزاده دزفولی، مجتبی؛ لاری بقال، سیدکیانوش؛ سلاری نسب، نجمه؛ بابایی مراد، نجمه. (۱۳۹۵). «خوون چینی، تکامل و تناسب ابعاد آجر در نماسازی‌های آثار معماری دزفول». *مطالعات معماری ایران*، شماره ۹، ۴۷-۶۵.
- شاپوریان، رضا. (۱۳۸۶). «اصول کلی روانشناسی گشتالت». تهران: رشد.
- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۴). «نقش تزئینی و پیام‌رسانی کتیبه در معماری اسلامی». *کتاب ماه هنر*، شماره ۸۹-۹۰، ۹۴-۱۰۸.
- شکفته، عاطفه؛ احمدی، حسین؛ عودباشی، امید. (۱۳۹۴). «تزئینات آجرکاری سلجوقیان و تداوم آن در تزئینات دوران خوارمشاهیان و ایلخانی». *پژوهش‌های معماری اسلامی*، شماره ۱، ۸۴-۱۰۴.
- صارمی، علی‌اکبر (۱۳۷۶). *ارزش‌های پایدار در معماری ایران*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- قوچانی، محیا؛ عربی، محمد؛ رستمیان، نفیسه. (۱۳۹۷). «تحلیل و مقایسه مفاهیم نمادین هندسه به کاررفته در عناصر کالبدی پرستشگاه‌های اسلامی و مسیحی؛ نمونه موردی: مسجد حکیم و کلیسای وانک در اصفهان». *معماری‌شناسی*، شماره ۱، ۱-۱۳.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۹۲). «جایگاه هنر آجرکاری تزئینی در معماری دوره اول پهلوی». *هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی*، شماره ۱، ۱۵-۲۸.
- محمدی، رضا؛ رجبی، محمدعلی. (۱۳۸۹). «بررسی کتیبه‌های سردر ورودی منازل تهران از دوران قاجار تا کنون». *نگره*، شماره ۱۵، ۱۹-۲۸.
- مکی‌نژاد، مهدی. (۱۳۸۷). «تزئینات آجرتراشی در معماری». *مهرآز*، شماره ۵، ۶۶-۷۴.
- مؤمنی، کورش؛ عطاریان، کورش؛ میرزاوند، آذین. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی ویژگی‌های تزئینات آجرکاری خانه آخوندابو خرم‌آباد و خانه سوزنگر دزفول». *فصلنامه اثر*، شماره ۷۳، ۱۲۳-۱۴۲.
- نعیم، غلامرضا. (۱۳۷۶). *دزفول شهر آجر*. تهران: میراث

Recognizing the Visual Pleasantness of Khavunchini Decoration at the Entrance of the Historical Houses in the City of Dezful

Behzad Vasigh¹, Hossein Naseri², Sadegh Bakhtiyari³

1- Assistant Professor, Jundi-Shapur University of Technology, Dezful, Iran (Corresponding author)

2- Master Student of Architecture, Department of Architecture, Jundi-shapur University of Technology, Dezful, Iran

3- Master Student of Architecture, Department of Architecture, Jundi-shapur University of Technology, Dezful, Iran

DOI: 10.22077/NIA.2021.3472.1326

Abstract

The historical urban periphery of the city of Dezful includes 28 old neighborhoods which show one of the most important historical urban contexts in Iran. The main feature of decorations in Dezful houses was using the special type of decoration called Khavunchini. In this research, an attempt is made to recognize the visual pleasantness of the Khavunchini's decorations by conducting the field surveys including questionnaire distribution among the range of architectural experts as well as the direct field studies on these kinds of decorations in the architectural heritages. The main question of the research is that according to the Gestalt psychology, which of the visual components has created a visual desirability in the Khavunchini's decorations? To investigate this inquiry, 16 historical houses were selected as the sample of study. Moreover, the basic information was collected through library documents as well as the archives of Dezful Handicrafts, Tourism and Cultural Heritage Organization. Finally, the study concluded that in the design of decorations and geometric patterns of traditional houses in Dezful, geometric balance and symmetry, as well as the amount of overlap and similarity were the most used among other geometric patterns in Khavunchini.

Key words: geometrical ornaments, entrance, traditional houses, Dezful, visual pleasantness of Khavunchini.

---

1 - Email: vasiq@jsu.ac.ir

2 - Email: hosei.n.aseri@jsu.ac.ir

3 - Email: sadegh.arch@jsu.ac.ir